

**Albert Zsuzsa
legendás
legendáriuma**

Albert Zsuzsa:
Irodalmi legendák,
legendás irodalom 6.
Pro Pannonia, Pécs, 2010.

Amikor Veres Péter a kormánydelegáció tagjaként Moszkvában járt, személyesen találkozott Sztálinnal. Mint minden küldött, ő is kapott egy kérdést: „milyennek látja Oroszországot?” Péter bácsi válasza. „Nem látom, mert hó alatt van.” Sztálin fölkapta a fejét, Veres Péter meg így folytatta: „De ahol a cirbolyafenyő így nyurgul” – „...ott én tudom, hogy lent jó a föld.” Sztálin megtorpant és beszélgetni kezdett vele a nyelvrokonságról, saját hobbi-járól. – Így maradt fenn egy legenda Domokos Mátyás, a kerekasztal-beszélgetések gyakori vendégének emlékezése szerint. Egyetlen, apró, frappáns részlet Albert Zsuzsa immár hatkötetes gyűjteményéből. Nem könnyű megállni, hogy a róla író ne folytassa a bőven kínálkozó, hasonlóan elmés, sokjelentésű és mulattató példák sorozatát. Föl-sóhajtottam, amikor rádöbentem: ez egyik alapvető oka annak, hogy mindeddig hiába rugaszkodtam neki annyiszor: írok ezekről a remek legendagyűjteményekről. Untalan félbszakadtak, kútba estek, torzóban maradtak próbálkozásaim. Még most is, visszaeső bűnösként erősen kísért a veszély: elkezdem föllapozni a már kijelölt helyeket, és máris elmélyülten olvasok. Albert Zsuzsa-könyveim úgy festenek, mint holmi sündisznók. Egyre több, egyre tágabb körű észrevételt, gondolatot ébresztenek.

Mit, mennyit nyújthatnak ezek a legendák irodalmunk egészéből? Költőink, íróink dús táborából hányan és kik kerülhetnek a legenda-kötetekbe? A visszaemlékezések időkerete a tágan értelmezett közelmúltunk, a múlt századfordulónktól, századelőnktől napjainkig húzódó időszak. Ezen belül az írók születési dátumainak időrendje szerint rendezel el anyagát. Eddig az 1888-as születésű Füst Milántól Parancs Jánosig, Baka Istvánig terjed a megidézett írók sora. Az egymást követő kötetek más-más összeállításban teszik olvashatóvá az újra fölidézett és tovább bővített beszélgetéseket. Legutóbb, 2010-ben a hatodik könyv jelent meg.

Mit is tesz Albert Zsuzsa? Összehív egy-egy csoportnyi író, kritikust, olvasót, hogy közösen megidézzék különböző pályatársaik alakját, szellemét. Ő maga szintén odaül, mintegy háziasszonyként. Ő a kérdezősködő, s az egyik legbuzgóbb, legkíváncsibb hallgató. Sarkallja vendégeit, hogy föllevenítsék emlékeiket, sokszor helyben rögtönözve egymásnak adják tovább a szót. Beszélgetéseket hív életre, amelyek az előkészített alkalmak nélkül, ebben a változatban föltehetően nem jönnének létre. Munkája hasonlítható a falukutató néprajzoséhoz. (Önmaga is így érzi.) Csak itt nemcsak, nem elsősorban ő járja a falvakat,

hanem hanem maga köré gyűjti egy-egy életmű tanúit. Emlékek megőrzéséhez ősi eszközökhöz fordul. Szemben az írásos krónikával, nem fölmutatható, elvileg hiteles forrásokból merít, hanem irodalmunk szájhagyományyaiból, modern orális örökségeiből. Egyetértéssel idézem Pécsi Györgyi merész, bölcs gondolatát: „...az egyszer fogant legenda ököreletűbb, mint a tudomány”. Ezek a többnyire csattanós epizódok, hasonlóan más írókról fennmaradt adomákhoz – közkedvelt csempészárúkként kerülnek vas-kos kézikönyvek hasadékaiba, széljegyzetekként. De gond nélkül megállnak önmagukban is. Kézikönyvek háttere nélkül is fölbreszthetik az érdeklődést egy-egy időszak, egy-egy költő iránt.

Mozaikdarabkákkal találkozunk, amelyek egy-egy író arcélét idézik föl. Művészportrék galériájának is tekintheti bárki ezeket a köteteket. De a beszélgetések formáiban megelevenített villódzó emlékképek jóval többféle és tágasabb távlatot hordoznak. Egy-egy epizód nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem az adott korszaknak is jellegzetes keresztmetszete. Ezeket a kor-miniaturókat Albert Zsuzsa azzal is gazdagítja, hogy legendasorozatában az írók, költők között kiemelkedő tudósok is megjelennek. Beszélgetőtársakként, szereplőkként egyaránt. Tudomány és irodalom bölcs és irigylésre méltó együttlétei jó példák arra, hogy az emlékezések képesek egy-egy időszak lékörét is érzékeltetni. Egy baráti társaság minden vasárnap reggel elindul, hogy rendszerint a Zsíros-hegyre kiránduljon Kerényi Károly vezetésével. Az együttlétek szellemét jól jellemzi például az, amit Szilágyi János György mesél el: útközben Szerb Antal arra kéri Kerényit, a régi barátot, hogy a hegyre menet mondja el neki röviden a római irodalom történetét, kommentálja is, hiszen ez egyik szakterülete. Máskor is a kiruccanás egyik rituáléjához tartozik, hogy a hegytetőre érve, ebéd után a túravezető Kerényi fölolvassa azt a legérdekesebb szöveget, amelyet azon a héten fedezett föl, s lelkesen beszél róla. Mint itt, úgy más vonatkozásban is, természetszerűen kerül Albert Zsuzsa irodalmi galériájába nemcsak Keresztury Dezső, aki költő, elsőrangú irodalomtörténész, kultúrpolitikus egyszemélyben. Itt találjuk Borzsák Istvánt, az előbb említettekhez hasonlóan nemzetközi hírű ókorprofesszort, Pais Dezsőt s másokat. Nemcsak a fölidézett idillben él ez az együttlét. Amikor a békés élményeket villámgyorsasággal zúzza szét, váltja föl a gyilkosok uralma, a zsidóüldözések idején Szerb Antal, Halász Gábor már munkaszolgálatosként jön Lengyel Balázséhoz. Menekülési tervet dolgoznak ki, hamis papírokat, titkos lakást szereznek. Nemes Nagy Ágnesék a Nürnberg utcai, Keresztury Dezső a margitszigeti munkatáborban keresi föl az akkor már szintén odakerült Sárközi Györggyel együtt a három író. Elbukik ez a menekítési összeesküvés, mert önfeláldozó szolidaritással Szerb Antal csak akkor

egyezne bele, ha mindhárman kiszabadulnának, s ez nem sikerül. Tersánszky Józsi Jenő az, aki egyszemélyes vakmerőségével ér célta. A nyilas uralom alatt zsidók, szökött katonák tucatjait bújtatta a lakásán. Kolozsvári Grandpierre Emil bámulattal emlékezik rá, mint olyan emberre, akiből „mintha teljesen hiányzott volna a félelem”.

Írók összetartozásának, testvéries egymáshoz ragaszkodásának másfajta ékes példáját is hallhatjuk Domokos Mátyástól. Mint az előbbi történetek, ez is magán viseli történelmi korának, az 1949–50-es éveknek bélyegeit. Az inség közös albréletbe hoz össze három irodalmár barátot. Az elbeszélőt, Lator Lászlót, Fodor Andrást. Kemény tében dideregnek fületlen szállásukon. A vacogást lelki hidegrázás is kíséri. A koholt összeesküvés idején bárkit letartóztathatnak. A szoba volt albrélője, társbrélője is így tűnt el. Éppen ez a szorongatottság avatja óriási ünneppé a feloldódás legkisebb alkalmát is. Amikor csodamód fát szereznek, meleget csiholnak, szeretnék megosztani ezt az örömet minden barátjukkal, akit csak elérhetnek. Így lassanként összegyűlik náluk Sarkadi, Mándy, Szabó Ede, Hubay Miklós. Éjfél után búcsúznak el. S amikor hajnali négy körül megszólal a csengő, rémülettel nyitnak ajtót. A Kormos-házaspár áll előttük egy cserép teáskannával. A budai Báthory utcából gyalogoltak át ide, Pestre, mert három barátjuk szegénységére gondoltak, és valami ajándékot akartak hozni. A Rákosi-rendszer dús televénye az efféle anekdotáknak. Nemcsak Tersánszky az, aki ismert hetykeségével a Rákosi születésnapjára készülő antológiába *Nadrágtartó király* című elbeszélését küldi be. Nemcsak Illyés ejti zavarba Rákosit váratlan szókimondásával, nemcsak a tiltott írók listáján szerepelő Sinka István szégyeníti meg Bölöni Györgyöt. Suttogva országos népszerűséget élveznek az olyanféle írói (máskor névtelen) rögtönzések, mint amelyet például a kerekasztal egyik tagja (személy szerint Szántó Piroska) idéz föl szó szerint: „Megy Rákosi a tanácsba, körülötte fia, lánya, hangja cseng, mint ezüstharang, feje fölött békegalamb. Jobbján munkás, balján paraszt, lába alatt zörg a haraszt.” A gátlástalan diktatúra megfélemlítés helyett közös kurázsit teremtett az íróársadalom javában.

Efféle irodalmi-politikai „keresztmetszetek” mellett irodalomtörténeti „hosszmetszetekkel” is találkozunk. Hiszen egy-egy emberöltő több-kevesebb rendszer egymásutánján száguld, suhan, vagy ballag át. Jól szemléltetheti ezt például Zelk Zoltán írói-emberi pályafutása. Még „ott ülhetett Babits és Kosztolányi lábainál” – írja Albert Zsuzsa. Barátjának mondhatta József Attilát és Tersánszkyt, Berdát, Illyést, Vas Istvánt, és közeli kapcsolatban állt Weöressel. Éppolyan szellemes Nagy Lajos első benyomása róla („hát ez sem egy Dzsingisz kán”), mint Csukás István és kortársai elnevezése: „Zengő Zivatar”. Volt munkaszolgálatos, később

naiv, őszinte meggyőződésből írt eposzt Sztálinról (*A hűség és hála énekét*), majd a valóságra döbbenve egyik jeles szókimondója az 56-os írószövetségi üléseknek, s az íróper egyik vádlottja lett Déryvel, Háyjal, Tardos Tiborral együtt. Három évig ült börtönben. Szokásos presszójában megmutatja Szántó Piroskának az ott jelenlévő „pribékjét” is. Minek menne máshová? Ez a kávézó van legközelebb, s „ez a rohadék” meg úgylis utána jön.

A botrányszerű összeütközések éppen olyan természetességgel váltják egymást, mint ahogyan egymásba simulnak a békés stafétabot-átadásokkal. Ady földhöz csapta Kassák első kötetét, mondván: „ez nem költészet”. Kassák számára viszont Ady eszménykép volt. Zelk Zoltán mindkettejüket egymást váltó mestereinek vallotta. A ma méltatlanul szinte feledésbe merült Szabó István, aki traktorosból lett egyetemista, Móricz örökségét nyűgnek érezte. Tizenéves kezdőként az akkor hivatalosan mellőzött Kodolányival folytatott levelezése volt első iskolája.

Albert Zsuzsát (s beszélgetőtársait szintén) nem befolyásolja semmiféle protokoll vagy kánon. Ahogyan megjelenik Illyés, Németh László, Pilinszky János, Nagy László, s mások alakja, úgy kapnak helyet nála a ma alig ismert, vagy egyáltalán nem ismert Végh György, Czibor János, Kamondy László, Hules Béla legendái is. Az irodalmat olyan láncolatként jeleníti meg, amelyben nem tudhatjuk, mennyi és milyen jelentőségű a kihullott hiányzó láncszem.

Felhívja a figyelmet arra is, hogy nem föltétlen választott „Mesterek” és körük gyűlö „Tanítványok” csoportjai képviselhetnek történeti csomópontokat. Például az érdeklődés középpontjaitól távol eső Kiss Tamás költő, debreceni lelkész, tanár szellemi közege, vonzásköre tekintélyes időbeli, térbeli távokon ível át. Ő még a Radnóti, Weöres, Jékely, Takáts Gyula generáció (harmadik Nyugat-nemzedék) tagja. De tanítványa többek között Buda Ferenc, Görömbei András is. S ő indította útjára az akkor Vállajban élő Papp Tibort.

Önkéntelenül alakul ki több olyan írócsoport, amelyik később bizonyul „műhely”-nek. Hasonló keresetlenséggel válhat egy-egy költő rendkívül népszerűvé. Ilyen Berda József, akit egész legendakör övez. Pályakezdetekor még József Attilával együtt árulták az egypengős verseket. Haláláig folytatja, éli a saját, „magán-vagabundus” életét híres rövidnadrágjában, hátizsákjával, hajmeresztő lomposágával, földszegényen, csavargó életmódjával s a szakrálissá emelt evés-ivás-ürítés őszinte boldogságában. Komikum és megbotránkozás borotvaélén létezik éppen azért, mert távolról sincs szándékában, tudatában, s egyáltalán nem érdeklődik holmi polgárpukkasztás. Az íróársadalom megkülönböztetett derével fogadja be. Tatay Sándorral egyetértve, Weöres „Berda-angyal”-nak nevezi. Illyés a szabad művész élő szimbólumaként tiszteli. Krúdy, Szabó Lőrinc éppúgy

szereti, mint Kosztolányi, vagy Tamási Áron, Tersánszky, Kassák, Juhász Ferenc. Volt pártfogó cipésze, szabója, fodrásza, pincére, főként Újpesten. „Szentségtörő” egyedi jelensége mágnessé válik. Berda József maga teremtette függetlensége az, amely megkülönböztetett elismerés forrása. Ő az, akiről nemcsak legendák születnek, hanem saját maga is élő legenda. Felhívhatja a figyelmet arra, hogy más esetben is (vagy talán mindig?) az egyes személyiségek – és az ettől elválaszthatatlan, többnyire deviáns életvitelük – varázsánál kezdődik a legendaképzés. (Távolabbi, de igen eklatáns példa lehet erre az Amerikába került „disszidens”, száműzött Bakucz József). Berda kétségtelenül társadalmi kívüli, ugyanakkor az „írói társadalmi” belüli jelenség. Jó példa arra: hogyan is állnak az írók (művészek) a függetlenségükkel? Akkor válik ez kirívóvá, amikor egy rendszer alattvalóként próbálja kezelni íróit (művészeit). Közelmúltunk bőséges példatárrel szemléltetheti, hogy a hatalom birtokosai többször is magától értetődő természetességgel sietnek kézbe venni nemcsak a társadalom, hanem a kultúra vezérlését is, hiába.

A legendák jól és sajátágosan tükrözik ezeket az összefüggéseket. Miközben beláttam, hogy egy recenzióban nem idézhetek elég példát, s a kibontakozó következtetésekből is kevés fér el, akaratlanul, legtöbbször a legembertelenebb, legszorongatottabb időszakok példáira hivatkoztam, mintegy szembeállítva a mi „békeidőinkkel”. Itt találtam az igazán frappáns, jóízű, szívderítő legendákat. A humanitás mélységeivel átítatott humort. A háború rémségei, haláltáborok, deportálások dermesztő közelsége; '56 hullatömege, a megtorlás irgalmatlansága, majd a lakosság megfélemlítése, az írók elnémitása idején nem távolabb, hanem közelebb kerültek egymáshoz a hitelüket megőrző írástudók. A gerjesztett gyanakvás ellenében a testvériesség a legendák jó termőtalaja. Egy töről fakad a játékosággal, a legjobb-értelmű cinkossággal, bizalommal, szeretettel.

Albert Zsuzsa szerkesztéseiből, rendezéseiből, gyűjteményeiből sugárzik, árad a szívmenelgető erő. A hitelesített remény. Ez mindnyájunkra vonatkozik, de művészekre, írókra fokozottan érvényes. Műveikben megörökítő tapasztalat az, hogy a legelemből, az előre megszervezhetet-

len együttlét, egymás személyes ismerete, a szakadékokon átívelő, igaz emberi szolidaritás, az összetartozás életkedvet ad, tragédiák sebeire balzsam. Kifogyhatatlanabb, mint a véges fizikai erő. Kölcsönösen egymást gyarapító lelkielő. Az illogikus remény az örök feltöltődés esélye, tartaléka.

Az a kimondatlan kérdés is felmerül a portrék, beszélgetések során: vajon merre tart, növekszik-e vagy gyengül ez a belső erőforrás? Időben előrehaladva, mintha egyre szomorkásabb, mélabúsabb lenne a megemlékezések utáni hallgatás. Példa lehet erre Baka István, Parancs János felidézése. Végiggondolva, mintha (nagyjából a XX. század utolsó évtizedeitől napjainkig) megcsappanna a legendaképződés, fanyarrá válna a kedélyesség. Óhatatlanul új kérdések merülnek föl. Vajon mi a gyökere mindannak, ami azóta alapjában változtatta meg az írók együttléteit? Összefogásaik és ellentéteik jellegét.

De ez már külön tanulmányt kíván.

Albert Zsuzsa kötetében legkényesebb közelmúltunk különös kis irodalomtörténetével találkozunk. Az anyanyelvünkön megszületett művek egyetemes körvonalait vázolja föl. Tudottan hiányos Mengyelejev-táblázatot. Berajzol bizonyos hiátusokat, föl hívja a figyelmet rájuk. Mintegy kijelöli további, szükséges kutatások többféle (nem valamennyi!) irányát. Eddig járatlan utak gazdag témaköreit is kínálja például szakdolgozatok, doktori értekezések számára. Tanárként úgy vélem, hogy a közkedvelt segédkönyvek közé, ajánlott irodalomjegyzékekbe kívánkoznak a legendák. Középközlések, egyetemisták számára egyaránt vonzóak lehetnek. Újrakiadást érdemelnek, míg el nem avulnak. (Vajon elavulnak-e?) Egyszerre adnak életrajzot, társadalmi, történelmi háttérrel, drámaiak és mulattatóak. Jellegzetes művek, részletek föl idézésével. S mindezek forrása a legeredetibb: közeli barátok, értő kortársak maradandó emléktára. Még „bennfentesnek” is érezheti magát az olvasó. Nem tankönyvvel találkozik, hanem szórakoztató, élvezetes beszélgetésekkel. S míg olvas, észrevétlen lopózhat belé az, ami átítatja ezeket a köteteket: az etika, az emberszeretet becsülete, melege.

Széles Klára

Helyreigazítás

Múlt havi számunkban jelent meg Horbulák Zsolt Trianon-kép a szlovák történettudományban című tanulmánya. A tanulmányhoz fűzött szerkesztőségi jegyzetben a Magyar Királyság területi veszteségeire vonatkozó mondatban az adatsor így helyes: „A feldarabolás után Magyarország területe 92 963 négyzetkilométer maradt (az 1920-as évek közepéig tartó területrendezések eredményeként 93 073 négyzetkilométer), lakosainak száma 7 615 117. Eredeti felségterületének 67,14 százaléka, lakosságának 58,31 százaléka s a magyar anyanyelvűek 31,69 százaléka

(3 319 579 fő) idegen államkeretbe került, Horvát-Szlavonország területét és lakosságát nem számítva.

A tanulmány utal a Károlyi-kormány hadügyminiszterének, Linder Bélának közismert kijelentésére („Nem kell többé hadsereg! Soha többé katonát nem akarok látni!”), amely azonban nem az Országgyűlés előtt, hanem 1918. november 2-án az Országház előtti téren hangzott el, a budapesti helyőrség tisztjeinek a Károlyi-kormányra teendő esküvéte alkalmából.

Köszönjük Szakály Sándor észrevételeit, (a szerk.)!